

„Megverték nemzedéke”

A Szolidaritás mint a szocializmus válságjelensége

Mitrovits Miklós: A remény hónapjai... A lengyel Szolidaritás és a szovjet politika 1980–1981. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 348 oldal

A szakszervezetiség szellemében meglehetősen újszerű, sajátosan lengyel jegyeket hordozó mozgalom bontakozott ki, amely egy korszakot s egy nemzedék magatartását meghatározó védjeggyé vált, s a rendszerkritika szinonimájává forrta ki magát. De vajon mikor és hol született a Szolidaritás? A válaszadás során szorítkozhatunk a szigorú ténymegállapításra, mely szerint 1980 augusztusában a gdański Lenin Hajógyár munkásainak sztrájkjából sarjadt. S valóban, szervezeti keretei ekkor és ezen a helyen körvonalazódtak, a mozgalom ekkor kezdett testet ölteni. Csakhogy maga az eszme, a lengyel társadalmat öntudatra ébresztő szikra egy esztendővel korábban pattant ki, amikor a hazájába zárandó II. János Pál pápa Varsóban többszázézes tömeg előtt celebrált miséje során többször bízta a híveket: „Ne féljetelek...!”, majd a következőket mondta: „Szálljon le a Szentlélek! Szálljon le a Szentlélek! És újítsa meg a Föld arculatát! Ennek a földnek az arculatát!”¹ A lengyel nemzet szolidaritása ekkor szökkent szárba, s mindaz, ami ezt követően történt, ebből a pápai megerősítésből fakadt.

A sztrájkmozgalom kezdeti céljait, követeléseit tekintve tisztán szociális természetű volt, s hangadói arra törekedtek, hogy a mind súlyosabbá váló gazdasági helyzetben némi segítséget és támogatást nyújtsanak a

nyomorgó, nehéz anyagi körülmények között tengődő embereknek, továbbá igyekeztek fellépni az elbocsátások és az áremelések ellen. A pártvezetés eleinte jobbnak látta meghátrálni s engedményeket tenni, miközben a háttérben lázasan kutatták a társadalom leszerelésének módozatait.

Az értelmiségiek, diákok csatlakozásával valós nemzeti szolidaritás jött létre, amely immár nem csupán a gazdasági szektor reformját tűzte zászlajára, hanem küzdelmet indított a nemzeti értékek megóvásáért a társadalomra oktroyált idegen normák ellen, amelyek miatt a lengyel nemzet az államot – mint viharos történelme során oly sokszor – idegen testként kezelte, s elidegenedett attól. A szakszervezet ezen a ponton túlnőtt önmagán, a lengyelség megélésének magasabb szintjévé, a közösséghez tartozás feltételévé lépett elő. A rezsim – a diktatúra természetrajzából fakadóan – görcsösen védte az általa életre hívott államszörnyet s a kormányként funkcionáló erőszakszervezet, s nem ismervén a válságkezelés egyéb megoldásait, karhatalmi eszközökkel lépett fel. Ez csak még elszántabbá tette a lengyel társadalom ellenállását, amely folyamat végül a hadiállapot bevezetésébe torkolt. Azonban amikor ellenállásról szólunk, fontos hangsúlyozni, hogy a lengyelek igyekeztek kerülni az erőszakot, a nyílt konfrontációt, demonstrációik gyakran némák voltak s mentesek a politikai felhangoktól. Az állam morális csődjével szemben az egyház kínált alternatívát. A politikai hazugságoktól, kiüresedett jelszavaktól, képmutatástól megcsömörlött emberek a hitben találtak menedéket, s ennek nyílt vállalása egyértelmű üzenetet hordozott, mégpedig az elhatárolódást a regnáló hatalmi elitől. Ezért sem meglepő, hogy a sztrájkok, tüntetések alkalmával a tömeg rózsafüzérrel a kezében,

¹ *Droga do niepodległości Solidarność 1980–2005.* Redakcja: Adam Borowski – Tadeusz Mahrburg. Warszawa, 2005. 14.

a pápa képeit s a nemzeti jelképeket magasba emelve, zsoltárokat énekelve protestált. Az események békés mederben tartása nagyban a katolikus egyház papjainak volt köszönhető, akik nyugalomra intették a híveket. Stefan Bratkowski író, filozófus fogalmazta meg egyik művében a „béke lengyel csodáját”, azt, hogy a nemzet megalázása, gumibotozása nem ért célt, hiszen a „megverték nemzedéke” nem hagyta magát provokálni.²

A klasszikus szakszervezeti mozgalmakba nehezen illeszkedő, üdítő színfoltként jelentkező Szolidaritás számos történeti szakmunka központi témájává vált. Miután feltáruktak a pártarchívumok, a kutatók szabadabban búvárkodhattak a szocialista kori iratok között, s ennek megfelelően a lengyel mozaik újabb és újabb darabbal egészült ki.

A *Solidarność* fejlődéstörténete kapcsán számos izgalmas vagy vitás kérdés vetődhet fel. Például hogy a szovjet típusú, erősen iparorientált gazdaságpolitika milyen mértékben determinálta az eseményeket, illetve a Szovjetunió és a Varsói Szerződés tagállamai hogyan reagáltak a példátlanul kitartó lengyel ellenzékiiségre. Mindemellett érdekes az események nemzetközi összefüggésben történő vizsgálata s az amerikai, illetve nyugat-európai álláspont a „lengyel kérdés” illetően.

Mitrovits Miklós könyve mindezekre a kérdésekre keresi a választ, miközben megrajzolja a korabeli lengyel társadalom képét. Tolla nyomán megelevenednek az 1980-as évek mindennapjai, felvillannak a rokon vonások, kiütköznek a korabeli párthierarchia visszásságai, s kidomborodik, hogy a szocialista országok fennkölt testvérisége inkább hasonlított a népmesék egymással marakodó mostohafivéreinek komaságára.

A kötet a szerző PhD disszertációjának kiegészített, javított változata. Maga a mun-

ka a magyar szakirodalomban mindenképpen hiánypótló, hiszen az érdeklődő, történelmet kedvelő olvasó eddig nemigen találkozhatott a témát mélyebben feldolgozó magyar szintézissel.

Mitrovits Miklós történész, polonista, ruszista. Az ELTE BTK történelem szakán diplomázott, majd a 19–20. századi kelet-európai történelem doktori programon szerzett PhD fokozatot 2009-ben, közben a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen lengyel szakos oklevelét is átvehette. 2006-tól a Politikatörténeti Intézet munkatársa. Fő kutatási területe a második világháború utáni Kelet-Európa története, ezen belül is elsősorban Lengyelország pártállami történetével, a lengyel ellenzékiiség mibenlétével, kibontakozási formáival, valamint a Szolidaritás-jelenséggel foglalkozik.³

Jelen munkája tizenhárom nagyobb fejezetből áll, amelyek egy-egy jól elkülöníthető gondolati egység mentén alfejezetekre tagolódnak. A szerző több csomóponton, több nézőpontból vizsgálja és láttatja az eseményeket. Alaposan elemzi az előzményeket, óriási gondot fordít az okok és az összefüggések feltárására.

Az iparosítás csődje és az ipari munkásság című fejezet első fele a második világháborút követő Lengyelország szakszervezeti kezdeményeinek, önszerveződéseinek, sztrájkjainak rövid áttekintése. Ezt követően a munkásosztály hatalomhoz való vi-

³ 1968 – a lengyel ellenzéki mozgalom fordulópontja. In: Bartha Eszter – Krausz Tamás (szerk.): Kelet-Európa és a világ. Budapest, 2009.; *Néhány gondolat az 1980-81-es lengyel válsággal kapcsolatban*. In: Eszmélet, 19. évf. (2007) 73. sz. 181–186.; *A lengyelországi hadiállapot bevezetésének előestéje, 1981 december. Egy történelmi dokumentum: Viktor Anoskin altábornagy „munkafüzete”*. In: Eszmélet, 18. évf. (2006) 72. sz. 100–110.; *A társadalom és az államhatalom Lengyelországban, 1980-81-ben*. In: Bodnár Erzsébet – Démetér Gábor (szerk.): Állam és nemzet a XIX–XX. században. Budapest, 2006.

² Molnár Imre: *Az igazság szabaddá tesz. Boldog Jerzy Popiełuszko lengyel mártírpap élete és halála*. Budapest, 2010. 44.

szonyulásának jellemző vonásait taglalva az 1956-os, 1970-es, majd az 1976-os felkelések, sztrájkok mozgatórugóit tárja fel. A munkásosztályt is elemzi rétegződése és szerepvállalása szempontjából, s megállapítja, hogy elsősorban a szakmailag magasabbban kvalifikált munkásréteg vállalta a kezdeményező szerepet. Ezzel párhuzamosan körbejárja a munkásosztály viszonyát az ellenzéki-értelmiségi körökhöz. Vizsgálva a munkásság magatartását a válsághelyzetekben, Mitrovits a következő eredményre jut: „A valódi érdekképviselőtől megfosztott munkásság viszonya a hatalomhoz az életszínvonal alakulásának függvényében változott.” (27. old.) Azaz a munkásosztály – függetlenül a rá nehezedő nyomástól – nem mutatkozott egységesnek a fellépést illetően, 1980-ban Gdańskban azonban új szakasz kezdődött, amikor egy emberként, kollektíven szálltak síkra érdekeik védelmében.

A fejezet a továbbiakban a lengyel gazdaságpolitika legfőbb jellemzőit emeli ki, nyilvánvalóan hangsúlyozva annak iparpártoló jellegét. A Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) – idomulva Moszkva iránymutatásaihoz – arra törekedett, hogy Lengyelországot ipari országgá formálja, s mindezekfelett érvényesítse ennek dominanciáját. Erre irányuló törekvései közben a párt figyelmen kívül hagyta az ország teljesítőképességét és korlátozott nyersanyagbázisát. Az ország egyre jobban függött a nyugati hiteltől, hiszen nyersanyagszükségleteinek biztosítását importtal tudta megoldani, de ehhez pénzre volt szükség, csak hogy az államkassza is kongott az ürességtől. Mitrovits Miklós a nemzetközi gazdasági folyamatok alakulásának tükrében is vizsgálja a lengyel gazdasági összeomlás folyamatát. Ennek során rámutat, hogy közvetve vagy közvetlenül mely világgazdasági tényezők juttatták a tönk szélére az országot, természetesen a LEMP asszisztálásával. Mindezekelőtt az 1973-as arab–izraeli háború nyomán kirobbant energiaválságot, a Nyugat-Európát sújtó recesszió KGST-országokat érintő hatásait és az 1974-es olajárrob-

banást – amely néhány évvel később, de mégiscsak érezte hatását a szocialista táboron belül is – teszi felelőssé. A magas olajár megdrágította a termelést, 1976 és 1983 között a KGST-piacon a kőolaj ára a négyszeresére emelkedett. További problémát jelentett, hogy az industrializálás erőltetése következtében a mezőgazdaság ellehetetlenült, így az alapvetően az agráriumra berendezkedett ország élelmiszeripari és takarmányexportra szorult.

A második fejezet *Az agrárpolitika és a falusi önszerveződések* címet viseli, melyben a szerző tárgyalja a következtelen, diszkriminatív agrárpolitika következményeit, a mezőgazdaság elsorvasztásából származó problémákat, valamint a halmozódó társadalmi feszültségeket, amelyek az 1970-es évek gazdaszervezkedésihez vezettek. Indokolt az elhibázott gazdasági lépések ilyenén mély analízise, hiszen a későbbi történéseket a korgó gyomrok nagyban befolyásolták.

A Hogyan változtassuk meg a rendszert? Az értelmiség koncepciói című rész az 1956 után eszmélő értelmiség útkeresését s a rendszer megváltoztatására, átalakítására irányuló elképzeléseit hivatott bemutatni. Ebben az időszakban működtek azok a társaságok, például a varsói Görbe Kör 1955 és 1962 között, amelyek kinevelték a későbbi másként gondolkodó, fiatal értelmiségi elitet. Ugyanakkor Mitrovits a Szolidaritás szemüvegén keresztül kíséri e szárnypróbálgatásokat, s azokat a fontosabb dokumentumokat vizsgálja, melyek hatással lehettek a Szolidaritás nemzedékére. Három ilyen jelentős kordokumentumot jelöl meg. Ezek egyike a Jacek Kuroń és Karol Modzelewski által jegyzett *Nyílt levél*, a másik Leszek Kolakowski műve, a *Tézisek a reményekről és a reménytelenségekről*, a harmadik pedig Adam Michnik írása, az *Új evolucionalizmus*. Az 1970-es évek lengyel értelmiségi rétege, amikor változásokról, átalakításokról beszélt, akkor valamifajta „demokratikus szocializmusban” gondolkodott. A kapitalizmus felé történő elmozdu-

lást szerencsétlen megoldásnak tartották, egyrészt mert elfogadhatóbbnak ítélték a szocializmus demokratizálását, másrészt mert a munkásokat nem lehetett megnyerni egy kapitalista átalakítás programjával.

A szervezett politikai ellenzék és a független szakszervezetek című fejezetben az immár szervezett formát öltő ellenzék és a független szakszervezetek kapcsolatát, az óvatos közeledés folyamatát érzelmetti a szerző. Az ellenzéki-értelmiségi körök az 1970-es években komolyan fontolgatták a munkássággal való összefogás lehetőségét. Az 1976-os véres események erre kiváló alkalmat szolgáltatottak, ekkor születik a Munkásvéd Bizottság (KOR) is. A hetvenes évek második felében az értelmiség kifejezetten munkásoknak szóló szamizdatokkal jelentkezett, illetve oktató tevékenységet folytatott az úgynevezett Repülő Egyetemeken. Itt a szerző ismételtelen kitekint, s elemzi a munkásság viszonyulását a mindenkori politikai vezetéshez, illetve az értelmiségi csoportokkal való óvatos kapcsolatfelvételt. A hatalom a kényes helyzetekben igyekezett kijátszani a hagyományos munkás-értelmiség ellentétből fakadó ütőkártyát, s az értelmiségi kezdeményezéseket a hozzá lojális munkásságon keresztül igyekezett megtörni. Amíg lehetett.

A Habemus papam – a lengyel egyház szerepe című fejezet az összefogás szempontjából kulcsfontosságú tényezőt hangsúlyoz. A lengyel társadalom számára mindig is követendő példát, erkölcsi útmutatást jelentett az egyház, ami a háború alatt, majd az azt követő évtizedekben fokozatosan felértékelődött. A lengyel egyház 20. századi történetét két nagyhatású főpap fémjelezte, egyikük Stefan Wyszyński prímás, a másikuk Karol Wojtyła krakkói püspök. A Szolidaritáshoz vezető úton az egyik legjelentősebb mérföldkő Karol Wojtyła II. János Pál néven történő pápává választása volt 1978. október 16-án. Az a tény, hogy a lengyeleknek pápájuk lett, olyan elementáris erőt szabadított fel, amely feloldotta a gátláso-

kat, s tisztára mosta a lengyel társadalom öntudatát.

Amikor a Vatikánban felszállt a fehér füst, ezzel hirdelve a világnak, hogy Szent Péter trónjára új egyházfő került, a katolikus világ megmozdult. Igen ám, de amikor kiderült, hogy az új pápa lengyel, a szocialista világ nyugtalankodni kezdett, s a párt felsőbb szintjein izzadni kezdtek az elvtársak. Aggodalmaik jogosak voltak, hiszen pontosan tudták, hogy egy lengyel pápa olyan lavinát indíthat el, amely adott esetben magával ránthatja az egész szocialista felépítményt. A szerző nagyvonalakban tárgyalja Karol Wojtyła papi pályafutásának stációit, s megvilágítja a munkáskérdéssel kapcsolatos főbb nézeteit. Mitrovits Miklós érdekes adalékokkal szolgál, amikor a szovjet politika pápával kapcsolatos álláspontját veti papírra. Ez azért is figyelmet érdemel, mert a KGB jelentéseinek tükrében teszi ezt.

A szerző a továbbiakban is eszmei vonalon halad tovább, s *Katyń árménykában* címmel a nemzeti tragédia feldolgozatlanágát s mindennek felszín alatt munkáló következményeit feszegeti. A rendszerrel szembeni ellenállás kifejezője Katyń, amely a szovjet hazugság tapintható jelképe lett a Szolidaritás időszakában. Az ellenzék, de a társadalom szélesebb rétegeit is foglalkoztatta az igazság kimondása, a tabuk megdöntése. Vissza kellett nyúlni a történelem kútjának mélyére, hogy felszínre hozzák a nemzeti emlékezet maradványait, azért, hogy a nemzet ne silányuljon egy idegen hatalom gépies kiszolgálójává, s ne váljon agymosott, múlt nélküli masszává. Szükség volt a közösséget összekötő kollektív emlékezetre, s a nemzeti tragédia összegyúrta a különböző rétegeket, mert Katyń mindenkié volt. Minden lengyel családé.

A szovjet politika alakváltozásai a hetvenes években című részben az erőfitogtató, elbizakodott szovjet külpolitika két csúfos kudarccal végződő katonai akciójáról kapunk árnyalt képet. Azonban a megfogalmazás pontosításra szorul, ugyanis az 1968-as csehszlovák intervenció alapvetően sike-

resnek tekinthető, hiszen megfojtotta a csehszlovák ellenzékiiséget. Ugyanakkor mind 1968, mind pedig az Afganisztán elleni agresszió visszatetszést váltott ki a nemzetközi politika porondján, s ez mind gazdaságilag, mind pedig a Szovjetunió megítélésében mély nyomokat hagyott. Az SZKP minden eszközzel igyekezett kiköszörülni a csorbát, s arra törekedett, hogy zilált külpolitikai imázsát a moszkvai olimpia lebonyolításával javítsa. Mindeközben a renitens lengyel nép sakkban tartotta a mindenható pártot, s kiváltotta a baráti országok dolgozóinak rosszállását. Talán ez indokolhatta, hogy az olimpián módszeresen és vendéglátóhoz méltatlanul kifütyülték a lengyel sportolókat, amíg egyikük ezt meg nem elégezte. Władysław Kozakiewicz rúdugró – miután olimpiai aranyat szerzett és világrekordot döntött – látványosan egy eléggé egyértelmű kézmozdulattal, mondhatni egyezményes nemzetközi jellel fejezte ki véleményét az öt fütyükoncerttel üdvözlő közönségről. Ebből természetesen hatalmas diplomáciai, politikai botrány dagadt, ám Kozakiewicz nemzeti hőssé lépett elő, s a nyugati sajtónak is kedvence lett a talpraesett lengyel.

S ezzel elérkeztünk a téma szempontjából legérdekesebb pillanathoz, a Szolidaritás születéséhez. A szerző áttekinti az események alakulását a gdański hajógyár munkásainak sztrájkjától a szolidaritás sztrájk kihirdetésén keresztül az Üzemközi Sztrájkbizottság létrejöttéig. Végigolvashatjuk a sztrájkolók legfontosabb követeléseit tartalmazó 21 pontot. Ez a kormány visszavonulásának és erőgyűjtésének időszaka. Ebben a helyzetben jobbnak látták elfogadni a munkások pontjait, s kényszerhelyzetben írták alá a Gdański Megállapodást. A szerző elidőzik a megállapodás eredményeinek értékelésénél, ezután pedig a LEMP vezetésének benuzsáltságát s az ebből eredő tétova lépéseket vázolja, majd rátér a moszkvai nyomásgyakorlás (a Moszkvából érkező burkolt fenyegetések) taglalására. Ezen a ponton merül fel a szovjet beavatkozás

problematikája: akart-e a Szovjetunió katonai intervenciót indítani az engedetlen Lengyelország ellen? A Szuszlov-bizottság munkaanyaga valós szándékot takar, vagy csak lehetőségként ötlött az fel? Mitrovits Miklós megállapítása szerint még ha voltak is erre irányuló elképzelések pártkörökben, a gyakorlatba semmiképp sem voltak ezek átültethetők. A magyarázat a pénznyelő afganisztáni vállalkozás, az esetleges amerikai beavatkozástól való félelem, a lengyel pápa tekintélye... Mindezt Usztyinov szovjet honvédelmi miniszter fejtegette Honecker keletnémet pártvezetőnek 1980. szeptember 8-án, a Fegyverbarátság '80 fedőnevű hadgyakorlat alkalmával.

Közben Lengyelországban megvalósult a Szolidaritás konszolidálódása, azonban a politikai színpalak mögött már rendezték a színdarabot. A szocialista testvériség azon dolgozott, hogy a lengyeleket elszigetelje a Varsói Szerződésen belül. Ezalatt az új lengyel pártvezér, Stanisław Kania Moszkvába utazott, ahol október 30-án találkozott Brezsnyevvel. Kania arra törekedett, hogy biztosítsa a szovjet vezetőket, a LEMP képes politikai síkon megoldani a problémát. A találkozó után Brezsnyev levelet intézett a csehszlovák, bolgár, keletnémet és magyar pártvezetéshez, amelyben a Lengyelországnak nyújtandó segítség szükségességét hangsúlyozza. Csakhogy a segítségnyújtás hamis álca, mely mögött a bűnbakkreálás, a közösségből való kirekesztés tudatos politikája húzódik. Az effajta lelki terror nemcsak államközi szinten volt bevált eszköz, hanem a hétköznapi emberek szintjén is. Hiszen a manipulált közösség sok esetben gondolkodás nélkül kivetette magából a rendszer által megbélyegzett tévelygőket. S fájdalom: a kirekesztő propaganda hatékonyan működött, megmetyélezte a szocialista országok társadalmát. Ennek kiváló lenyomata Kiss Gy. Csaba *Lengyel Napló* című munkája, melyben a korabeli magyar közvélekedés tükröződik vissza.

Mitrovits a kötet következő nagyobb egységében a Varsói Szerződés országainak

reakcióját s Lengyelországgal, valamint a lengyel eseményekkel kapcsolatos nézeteiket világítja meg. Ebben kap helyet a magyar és a román álláspont bemutatása. Kádár és Ceaușescu közös platformon állt, bár eltérések mutatkoztak a sztrájk jogosságával kapcsolatos álláspontjukat tekintve. Kádár ugyanis a gazdasági helyzet nehézségeiből fakadó ellenállást jogosnak tartotta, míg a román pártvezér semmilyen mentséget nem tartott elfogadhatónak egy olyan láncreakciót esetlegesen beindító mozgalommal kapcsolatban, amely a szocializmus működőképességét fenyegeti. A keletnémet pártvezetés igen harcias álláspontot képviselt, konkrét politikai megfontolások vezették, s ezek rendkívül kockázatos, de hidegen kiszámított, tudatos lépések voltak. Mindezek mellett betekintést nyerhetünk a CIA lengyelországi tevékenységébe, ugyanis Ryszard Kukliński, a Stratégiai – Védelmi Tervezés Részleg főnöke rendszeresen tájékoztatta az amerikai titkosszolgálatot a szovjet katonai mozgásokról. Érdekes alakja a korszaknak, hiszen az 1968-as csehszlovák intervenció előkészületeit a lengyel seregben ő irányította. A CIA-nak dolgozott, miközben 1976-ban elvégezte a moszkvai Fegyveres Erők Akadémiáját. Az amerikai titkosszolgálat rajta keresztül szerzett tudomást egy lehetséges intervenció előkészületeiről. A fejezet utolsó szakasza a nemzetközi, illetve a nyugati megítélést tanulmányozza.

A *Nyomás alatt* című fejezetben a moszkvai káderek cselekvésre ösztönzése a fő téma, illetve a lengyel vezetés arra irányuló törekvése, hogy radikalizálódással vádolhassa a Szolidaritást. A párt készült a konfrontációra, miközben az 1981-es esztendő súrlódásokkal volt terhes. A feszültség két kérdés (szabad szombat, Falusi Szolidaritás) kapcsán éleződött ki. 1981 februárjában következett be a fordulat a lengyel politikai irányvonalban, amikor a miniszterelnöki bársonyszéket egy moszkovita pártkatoná, Wojciech Jaruzelski foglalta el. Nyomban hozzálátott a rendcsinálás, azaz a hadiállapot bevezetésének előkészületeihez.

Közben a helyzet kezdett elmérgesedni, s ennek egyik epizódja volt a bydgoszcki provokáció. Ezt követően kiéleződött a hatalom és a Szolidaritás viszonya, de a kormányzat kénytelen volt tárgyalásokba bocsátkozni. Ugyanakkor ez figyelemelterelésként is értékelhető, hiszen a tárgyalásokkal párhuzamosan eldőlt, hogy a rendezés politikai eszközökkel immár megoldhatatlan.

Az *erőgyűjtés időszaka* című fejezet a LEMP vezetésén belüli töréseket fejtegeti, illetve azokat a mélyreható változásokat, amelyek a mindennapi életre is hatottak. Ezek egyike volt a jegyrendszer áprilisi bevezetése, majd a pápa elleni májusi merénylet, végül Wyszyński prímás halála. Mindezek megrázták az egyébként is elcsigázott társadalmat, amely kezdett felőrölni az állandósuló küzdelemben. Ugyanakkor ebben az időszakban már a Szolidaritás sem volt egységes, megindult egyfajta polarizálódás, s az elkülönülő két szárnyat egyrészt Wałęsa, másrészt Andrzej Gwiazda neve fémjelezte.

Lengyelországot, de milyet? A párt és a moszkvai nagytestvér engedelmes Lengyelországot óhajtott, ezért fokozta a propagandagépezet működését, miközben a szovjet nyomás egyre elviselhetetlenebbül nehezedett a LEMP döntéshozóira. A Szolidaritás válaszlehetőségeit is taglalja a szerző, tárgyilagosan rámutatva a mozgalmon belül ekkor már világosan elhatárolható törésvonalakra. A Szolidaritás I. Kongresszusa 1981 szeptemberében fenyegetett légkörben zajlott, hisz ekkor került sor a *Zapad '81* fedőnevű hadgyakorlatra. A kongresszus nem volt könnyű helyzetben, a jövőről kellett reális programot kidolgozniuk, de a belső feszültségek is tetten érhetőek voltak.

Hosszú vajúadás után a LEMP Politikai Bizottsága 1981. december 5-én döntött a hadiállapot bevezetéséről, s felhatalmazta Jaruzelski tábornokot az időpont meghatározására. A függöny felgördült, az előadás megkezdődött. Az utolsó felvonás vette kezdetét. 1981. december 12-ről 13-ra virradó éjjel Lengyelországban katonai irányítás

vette kezdetét. Az „Azália-művelet” során elválták a telefonvonalakat, katonai egységek foglalták el a televízió, a rádió épületét. Éjjel vette kezdetét a *Jodla* (fenyő) fedőnevű akció, azaz megkezdődtek a letartóztatások, internálások, elbocsátások.⁴ A Rohamrendőrség (ZOMO) a hadiállapot ideje alatt számtalan esetben intézett támadást a civil lakosság ellen, azonban az erőszak a hadiállapot feloldása után is tobzódott. Többek között 1984. október 19-én brutális kegyetlenséggel meggyilkolták a Szolidaritás papját, Jerzy Popiełuskót.⁵

Nehéz érdemi kritikai megjegyzéseket fűzni a kötethez, ugyanis rendkívül precíz munkáról beszélünk, amelynek háttéranyaga, levéltári forrásai mélyfúrásokat takarnak. Részletes, pontos bibliográfiával, jegyzetapparátussal dolgozik a szerző. A kötet áttekinthető, a *Függelék*ben található *Életrajzi jegyzetek* nagy mértékben megkönnyítik a tájékozódást a főszereplők között. A stílusa – ahol a tartalom megengedi – könnyed, olvasmányos. Talán annyi hiányérzet támadhat az olvasóban, hogy a földalatti mozgalmakról kicsit bővebben lehetett volna szólni. A Szolidaritást ugyanis nem sikerült felszámolni, sem elszigetelni, mert az ellenzékiesség a föld alá vonult. Azok, akik nem estek a *Jodla* akció áldozatává, a további működés alternatíváit kutatták. A hadiállapot ellen sokféleképpen tiltakoztak. Voltak, akik gyertyát helyeztek az ablakba, emlékeztetve a börtönökben sínylődőkre, néhány város terein virágokból keresztet formáztak. Swidnik városában 1982 februárjában a híradó műsorideje alatt tömeges sétákat szerveztek. Minden hónap 13. napja a tiltakozás jegyében telt.⁶ Megteremtették a második nyilvánosság hálózatát, ekkor vált ismert fogalomná a Narancs Alternatív-

va, mely happeningjeivel érdekes szint vitt az elszürkült, sanyarú mindennapokba.

Nehéz volt az élet a nyolcvanas évek Lengyelországában, jegyre lehetett élelemhez, ruhaneműhöz jutni, az embereket azonban még ebben a kilátástalan helyzetben is jellemezte valamiféle fanyar humor, ami végigvonult az egész évtizeden, s amely megkönnyítette az elviselhetetlen elviselését. A felgyülemelő indulatok levezetésének egyik módja a vicceselés volt, amely egyfajta társadalmi lélekgyógyításként is hatott. Hasonló tréfákkal oldották a politikai nyomást: „Minek kell történnie ahhoz, hogy a szovjet csapatok kivonuljanak Lengyelországból? Két lehetőség van – az egyik racionális, a másik a csoda. A racionális lehetőség az lenne, hogy jönne Sárkányölő Szent György a Visztula felől, és elűzné a szovjet hadsereget. És a csoda? Az lenne a csoda, ha maguktól mennének el.”

KAROL BIERNACKI – ROTÁR KRISZTINA

⁴ Lukasz Kaminszki: *A lengyelországi szükségállapot*. In: *Beszélő*, 12. évf. 2007. február 78–79.

⁵ Molnár: *Az igazság szabaddá tesz*, 94.

⁶ Kaminszki: *A lengyelországi szükségállapot*, 80.